

УДК 347.1

НОТАРІАТ ЯК ФОРМА ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН NOTARY AS A FORM OF PROTECTION THE RIGHTS AND INTERESTS OF CITIZENS

Федоренко Т.В.,

*старший викладач кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі*

У статті розкривається роль нотаріату в захисті цивільних прав і законних інтересів громадян, дається визначення нотаріуса, а також нотаріальних дій, які вони вчиняють. Аналізуються нормативно-правові акти, відповідно до яких здійснюються охорона та захист прав і законних інтересів громадян нотаріусами.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, охорона та захист прав і законних інтересів, вчинення нотаріальних дій, виконавчий напис.

В статье раскрывается роль нотариата в защите гражданских прав и законных интересов граждан, дается определение нотариуса, а также нотариальных действий, которые они совершают. Анализируются нормативно-правовые акты, согласно которым осуществляются охрана и защита прав и законных интересов граждан нотариусами.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, охрана и защита прав и законных интересов, совершение нотариальных действий, исполнительная надпись.

The article devoted the role of notary in the sphere of protection of rights and interests of citizens, defines the term of a «notary» and notaries activities which are performed by them. Legal acts and regulations under which the protection of rights and interests of citizens is done by notary are analyzed.

Key words: notary, protection of rights and interests, notarial activities, executive inscription.

Постановка проблеми. В останні роки в діяльності нотаріату відбулися певні зміни. У зв'язку з переходом до ринкових економічних відносин, різноманіття форм власності, розвитку підприємництва, виходу в економічні простори виникла необхідність реформування нотаріату. І в даний час нотаріат терпить низку істотних змін, що робить обрану тему актуальною. У 1993 році був прийнятий Закон України «Про нотаріат», який офіційно затвердив у нашій країні приватний нотаріат. Відтепер в одному економічному просторі існують два нотаріуса: державний та приватний. Різниця між ними лише в тому, що державний нотаріус передає все мито за вчинення нотаріальних дій державі і одержує від нього гарантовану заробітну плату, нотаріус, який займається приватною практикою, стягує вартість, яка залишається у нього повністю (за винятком виплат податків та інших виплат, передбачених законом). Довгий час на нотаріуса дивилися як на невдачу, який не міг пробитися в адвокатуру, суд і прокуратуру. З появою перших угод на придбання права власності нотаріус став відчувати новий інтерес до себе як з боку державної влади, так і з боку обивателів. В умовах формування ринку та розвитку пов'язаних з ним цивільних правовідносин, органи нотаріату стали набувати вирішального значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну основу матеріалу даної статті склали найбільш суттєві, правові джерела щодо нотаріату, а також праці вітчизняних і зарубіжних вчених, які вивчали проблему захисту цивільних прав в нотаріаті. Особливе значення для дослідження цієї проблеми мають погляди таких вчених, як І. А. Алфьоров [1], Л. Ю. Грудциної [2], В. В. Комарова [7], М. С. Корабльової [6], І. Г. Черемних [14], Л. К. Радзієвської [8], С. Г. Пасічника [8], Л. С. Сміяна [9], Ю. В. Нікітіна [9], М. К. Треушнікова [10], С. Я. Фурси [11], С. О. Чернооченко [15].

Мета статті полягає у аналізі деяких аспектів нотаріальних функцій, що здійснюються нотаріусами шляхом правильного і своєчасного вчинення нотаріальних дій спрямованих на охорону та захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також на запобігання правопорушень.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день важливим питанням теорії та практики розбудови правової держави є охорона та захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що слугує своєрідним індикатором стану та рівня розвитку громадянського суспільства і держави.

У сучасній правовій науці та юридичній практиці ще досі недостатньо приділено уваги науковим прогнозам розвитку нотаріату, а також важливості його у сфері охорони та захисту цивільних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

В юридичному механізмі, який забезпечує у правовій державі режим законності та правопорядку, важливу роль відіграє нотаріат. Інститут нотаріату має велике значення для підвищення ефективності захисту прав і свобод громадян, оскільки основний зміст нотаріальної діяльності – це забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу та зміцнення правопорядку в країні [9, с. 438].

Зазначені обставини зобов'язують законодавця постійно вдосконалювати правове забезпечення регулювання питань здійснення нотаріальної діяльності, а також шукати оптимальний баланс державного впливу на цей правовий інститут і на процесі його внутрішнього саморегулювання.

У літературі щодо поняття і кваліфікації форм захисту цивільних прав та інтересів висловлено безліч суджень, що обумовлено застосуванням різних критеріїв в основі розмежування і класифікації форм захисту дослідниками. Так, зустрічається точка зору, згідно якої форма захисту права повинна вказувати на те, хто здійснює право на за-

хист, а спосіб захисту – це те, як той чи інший суб'єкт захисту це робить і за допомогою яких заходів [6, с. 38].

Нотаріат є своєрідним правовим інструментом, без якого неможливе здійснення цивільно-правового обороту, а також потрібного правового забезпечення економічних відносин. Нотаріуси вчиняють нотаріальні дії, які направлені на посвідчення безспірних прав і фактів, охоронні нотаріальні дії, а також вживають заходів щодо охорони спадкового майна [10, с. 649].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про нотаріат», нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», з метою надання їм юридичної вірогідності [4].

Під цим поняттям в теоретичному контексті пропонується розуміти структуру нотаріальних органів, на яку покладається правоохоронна та правозахисна державна функція, що має здійснюватись відповідно до змісту нотаріального процесу та передбаченої чинним законодавством України процедури. Тобто нотаріат як інститут громадянського суспільства виконує функцію охорони та захисту гарантованих Конституцією та законодавством України прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій нотаріусами від імені держави України.

Отже, однією з найважливіших функцій нотаріату все ж таки є правозахисна функція, яка полягає у забезпеченні дотримання учасниками цивільно-правових відносин чинного законодавства. Реалізація цієї функції здійснюється шляхом вчинення широкого спектра дій – починаючи від встановлення законності безпосередньо правочину, що сторони мають намір укласти, визначенні правоздатності і дієздатності сторін, наявності необхідних повноважень у представників сторін правочину, наявності встановлених законом істотних умов договору, приналежності майна особі, яка розпоряджається нерухомістю, дотримання прав і законних інтересів третіх осіб, що не беруть участі у договорі, перевірки відсутності обмежень (обтяжень) прав особи, яка розпоряджається нерухомістю, тощо.

Правозахисна функція нотаріату також свідчить про схожість діяльності нотаріату з діяльністю суду, якому надано право вирішувати правові ситуації, застосовуючи аналогію закону та права [13].

У сукупності передбачений законодавством комплекс обов'язкових дій, які зобов'язаний вчинити нотаріус, забезпечує охорону прав та законних інтересів сторін, законність цивільно-правових відносин у широкому тлумаченні цього слова.

Нотаріус за допомогою наданих йому державою повноважень забезпечує захист майнових прав і свобод громадян та юридичних осіб від помилок, пов'язаних з недостатньою правовою свідомістю. Нотаріальне посвідчення є гарантією стабільності і безпеки цивільного обігу в державі.

Завданням нотаріату, на думку Л. Ю. Грудциної, як інституту громадянського суспільства на відміну від, наприклад, суду чи органів слідства є захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, заснований на критерії безспірності. Нотаріат сприяє і допомагає державі, попереджуючи спори вже на стадії домовленості щодо умов правочину, тим самим профілактично зменшує кількість цивільно-правових спорів [2, с. 105].

Одним з найважливіших нормативно-правових актів нашої держави є Конституція України, в якій згідно статті 59 закріплено, що кожному громадянину гарантовано право на одержання правової допомоги. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безкоштовно [5].

Як нам відомо, що надання правової допомоги завжди було прерогативою адвокатів. Але, на думку І. Г. Черемних, з підвищенням уваги до охорони, захисту прав та

законних інтересів громадянина слід трактувати конституційне право на отримання правової допомоги більш ширше, включаючи в систему надання такої допомоги на рівні з адвокатами та іншими особами, яким законом надане таке право, також і нотаріусів, які здійснюють діяльність, що реалізує публічно-правову функцію держави з охорони, захисту прав та законних інтересів громадян [14, с. 48].

У такій правовій допомозі, яка надається нотаріусами, є ознаки, які не будуть притаманними для інших видів правової допомоги. По-перше, така допомога буде завжди правовою. Вона завжди зачіпає врегульовані законами права та обов'язки особи, пов'язані зі здійсненням конкретної юридичної дії. По-друге, діяльність самих нотаріусів, що полягає в наданні цієї правової допомоги, регламентується законодавством України про нотаріат. По-третє, правова допомога, що надається нотаріусами, направлена на реалізацію не лише конституційних прав, але й норм цивільного права та інших галузей права.

Отже, діяльність нотаріату спрямована на охорону та захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, на запобігання правопорушенням шляхом правильного і своєчасного вчинення нотаріальних дій.

Але протягом тривалого часу в науці і на практиці, йде дискусія, про правову природу нотаріату і його ролі у захисті та укріпленні цивільних прав. Деякими вченими обґрунтовується позиція про те, що оскільки нотаріальні дії в ряді випадків дублюють роботу осіб, що надають юридичні послуги, не варто розглядати нотаріат як особливий правовий інститут для цілей, захисту і визнання цивільних прав. У той же час, спроба вдосконалення виключно організаційних і процедурних основ діяльності нотаріату не повною мірою здатна підвищити значення даного інституту в забезпеченні цивільних прав.

Нині в Україні формуються принципово нові підходи до регулювання правовідносин, захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, а нотаріус є представником державної влади, наділеним частиною цієї влади. Тобто нотаріус як особа, яка виконує функції, делеговані їй державою, шляхом надання кваліфікованих юридичних консультацій забезпечує дотримання єдності інтересів громадян і держави, а отже, виконує функцію правової допомоги. Перспективи розвитку нотаріату у сфері надання такої допомоги невід'ємно пов'язані з посиленням ролі державного регулювання цієї діяльності, яке визначається як один із головних принципів роботи нотаріату та базується на світовому досвіді з урахуванням національних звичаїв [3].

Багато науковців вважають, що форма захисту права - це встановлена законом і з ініційована уповноваженою особою система активних дій уповноваженого органу, інституту громадянського суспільства або сукупність власних дій суб'єкта права, обумовлених характером цивільних правовідносин і спрямованих на усунення перешкод у реалізації суб'єктивного права [15, с. 7].

Під формою захисту права слід розуміти визначену законом діяльність компетентних органів по захисту права, яка полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні норм права, визначенні способу захисту права і винесенні рішення. Застосування перерахованих у законі способів захисту права, тобто визначених примусових заходів до порушника права, може здійснюватися не однією, а кількома формами захисту права.

У науці є різні підходи до класифікації форм, захисту цивільних прав. Так, виділяють судову, громадську, адміністративну, нотаріальну форми захисту та самозахист цивільних прав і законних інтересів громадян і організацій.

Так, відповідно до положень глави 3 Цивільного кодексу України [12] захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися судом, Президентом, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, ор-

ганами місцевого самоврядування та нотаріусом. Також передбачено право на самозахист.

Кожен із перелічених суб'єктів здійснює правовий захист в особливому встановленому для нього порядку, тобто із застосуванням узгоджених між собою юридичних засобів. Сукупність узгоджених між собою юридичних засобів захисту суб'єктивних прав та інтересів називається формою захисту.

Форми захисту цивільних прав та інтересів виділяються в залежності від суб'єкта, який здійснює захист.

За цим критерієм форми захисту поділяються на: судову та несудову.

Судова форма відповідно до ч. 1 ст. 16 Цивільного кодексу України це коли кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [12].

Це право особа здійснює на свій розсуд. Нездійснення особою права на захист не є підставою для його припинення, а також для припинення цивільного права, що порушене, крім випадків, встановлених законом.

Громадська форма захисту права передбачає розв'язання спору між суб'єктами уповноваженими громадськими організаціями (профспілками, комісіями по трудових спорах тощо). Різновидом громадської форми захисту є третейські суди, які не наділені судовою владою, оскільки не здійснюють правосуддя, а створюються для розгляду і вирішення конкретної справи в цивільних і господарських правовідносинах [15, с. 7-9].

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Цивільного кодексу України, коли Президент України здійснює захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених Конституцією України, це буде адміністративна форма захисту [12].

У випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду.

Діюче законодавство, зокрема ст. 18 Цивільного кодексу України, передбачає можливість захисту цивільних прав нотаріусом, а Закон України «Про нотаріат» у ст. 5 зобов'язує нотаріуса сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів [12, 4].

Як правило, захист прав та інтересів нотаріусом здійснюється шляхом посвідчення правочинів, підтвердження наявності певних прав для їх майбутньої реалізації. Основним засобом реалізації нотаріальної форми захисту відповідно до ст. 18 ЦК України та глави 14 Закону України «Про нотаріат» є вчинення нотаріусом виконавчого напису на борговому документі [4].

На думку авторів підручника «Нотаріат в Україні» за редакцією В. В. Комарова, «виконавчий напис являє собою розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника належної стягувачеві певної грошової суми або витребування майна» [7, с. 248].

С. Я. Фурса, Є. І. Фурса пропонують розглядати поняття виконавчого напису під кутом зору змісту цього поняття, при цьому зазначаючи, що правовим змістом виконавчого напису є посвідчення факту невиконання умов договору однією зі сторін угоди, а процесуально-правовим – надання оригіналом документів, що встановлюють заборгованість, виконавчої сили [11, с. 224].

Взагалі така нотаріальна форма захисту не передбачена для захисту спірних матеріально-правових вимог, неочевидних, спірних інтересів. Однак вона успішно служить цілям захисту прав громадян у межах своєї підвідомчості.

Наступна форма захисту це самозахист цивільних прав. Вона є самостійною формою захисту, яка здійсню-

ється відповідно до ч. 1 ст. 19 Цивільного кодексу України і, згідно з цією статтею, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань [12].

Самозахистом є застосування особою, право якої порушено, засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам громадянського суспільства.

Способи самозахисту можуть обиратися самою особою або визначатися договором, законом або іншим нормативно-правовими актами. Ці способи мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушено, а також наслідкам, що спричинені цим правопорушенням. Наприклад, самозахист у стані необхідної оборони або захист цивільних прав у стані крайньої необхідності.

Але взагалі завданням нотаріату є забезпечення захисту та охорони власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, сприяння у зміцненні законності та правопорядку, попередження правопорушень.

Можна виділити три основні завдання, що їх виконує нотаріат. Перше завдання – захист і охорона власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Нотаріальні органи в основному виконують правоохоронну функцію, але нотаріальна діяльність може бути засобом захисту прав, як було зазначено вище шляхом вчинення виконавчих написів. Виконання цього завдання буде ефективним, якщо воно реалізуватиметься відповідно до процесуальних норм, установлених Законом України "Про нотаріат", який гарантує захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян і організацій при вчиненні нотаріальних дій [4]. Порушення цих процесуальних норм веде до недійсності нотаріального акту.

Дії, що їх вчиняють нотаріальні органи, забезпечують захист і охорону важливих прав та інтересів громадян і організацій, які пов'язані з їхнім буттям, існуванням, діяльністю, бо стосуються їхніх майнових прав та гарантування подальшої реалізації інших суттєвих прав громадян.

Виконуючи функцію контролю за законністю в цивільному обороті, нотаріат реалізує своє друге завдання – зміцнення законності і правопорядку. Вчиняючи певну нотаріальну дію, нотаріус чи посадова особа підтверджує цим законність і достовірність вчинюваної нотаріальної дії та запобігає в майбутньому можливим порушенням

прав та інтересів осіб, які звернулися до нотаріуса чи посадової особи.

Отже, підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, нотаріус виконує і третє завдання – запобігає можливим правопорушенням. Так, скажімо, якщо нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулися заінтересовані особи, не відповідає законній, нотаріус відмовить у її вчиненні, запобігши в такий спосіб правопорушенням і можливим негативним наслідкам для цих осіб.

Завдання запобігання правопорушенням виконується також через правові консультації, роз'яснення наслідків вчинення нотаріальної дії.

Висновки. Досліджуючи науковий і практичний матеріал по даній темі, проаналізувавши Українське законодавство, що регулює такий інститут як нотаріат можна зробити наступні висновки:

По-перше український нотаріат являє собою, перш за все, систему органів, на яку покладено посвідчення безперечних прав і фактів, свідчень з документів, виписок з них, надання документам виконавчої сили та виконання інших нотаріальних дій з метою забезпечення охорони та захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

По-друге, це галузь законодавства, нормами якої регулюється нотаріальна діяльність.

По-третє специфіка розгляду справ нотаріальними органами полягає в тому, що повноваження нотаріуса поширюються винятково на встановлення безспірних фактів, у наявності яких є можливість переконатися безпосередньо, на підставі несуперечливих, відповідних закону документів.

Виходячи з завдань, що їх виконують нотаріальні органи, можна зробити також висновок, що сутність нотаріальної діяльності полягає в посвідченні та підтвердженні певних прав і фактів, у юридичному закріпленні цивільних прав із метою запобігання можливим порушенням або є засобом захисту вже порушених прав.

Отже органи нотаріату, на відміну від судових інстанцій, не застосовують змагальної форми процесу, а лише встановлюють юридичні факти, як правило, на основі наданих їм письмових документів.

При цьому охорона та захист прав і законних інтересів особи нотаріусами не має остаточного характеру. Дії нотаріальних органів можуть бути оскаржені в суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алферов И. А. Нотариальная форма защиты и охраны права и законного интереса : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; административный процесс» / И. А. Алферов. – М., 2007. – 17 с.
2. Грудцына Л. Ю. Адвокатура, нотариат и другие институты гражданского общества в России : монография / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н. А. Михалева. – М. : Деловой двор, 2008. 183 с.
3. Журавльов Д. Нотариат як попереджувальне правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yurincom.com/ua/consultation/faq/?id=9360>.
4. Закон України «Про нотаріат» станом на 1 січня 2013 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. - № 39. Ст. 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
5. Конституція України станом на 12 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.– Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
6. Корабльова М. С. Захист цивільних прав: нові аспекти // У кн.: Актуальні проблеми громадянського права / За ред. М. И. Брагинско-го. М., 1998. – С. 90.
7. Нотариат в Україні : підручник / за ред. В. В. Комарова. – К., 2006. – 248 с.
8. Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. Нотариат в Україні : навчальний посібник / За відп. ред. Л. К. Радзівської. – К. : Юрінком Інтер, 2001.
9. Сміян Л. С., Нікітін Ю. В., Хоменко П. Г. Нотариат в Україні : навчальний посібник / За ред. Ю. В. Нікітіна. – К. : КНТ, 2007. – 680 с.
10. Треушников М. К., Борисова Е. А., Иванова С. А. Гражданский процесс : учебник. – М. : Изд. Городец, 2011. – 832 с.
11. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотариат в Україні. Теорія і практика : навч. посібник. – К. : А.С.К., 2001. – 444 с.
12. Цивільний кодекс України станом на 19 січня 2013 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. – №№ 40-44, ст. 356 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України станом на 1 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
14. Черемних І. Г. Нотариат і нотаріальне право Росії / І. Г. Черемних. – М. : Эксмо, 2008. – 246 с.
15. Чорнооченко С. І. Цивільний процес : навч. посібник. Вид 2-ге, перероб. та доп. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.